

ІНСТИТУЦІЙНА ТЕОРІЯ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Новицький А.М.

*(кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник відділу
НДЦ ПО Національного університету ДПС України)*

Анотація: у статті пропонується обґрунтування основні положення інституційної теорії формування інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інституційна теорія.

Annotation: In article author proposes the reasoning of main points of institution theory of information society formation.

Загальні тенденції сучасного розвитку суспільних відносин тісно пов'язані із розвитком інформаційного суспільства, його окремих складових та інститутів, а характеристика різних концепцій розвитку суспільства дозволяє говорити про схожість основних рис, ознак, що вносять зміни в сучасне суспільство. Більшість учених відзначають, що зміни, які відбуваються, нині мають кардинальні ознаки. Глобальні інформаційні процеси відбуваються в усіх сферах життя. Перехід людства у третє тисячоліття, в епоху інформаційного суспільства, був охарактеризований рядом ознак, що вказують на розвиток нових можливостей суспільства та на формування специфічних суспільних відносин, характерних для інформаційного суспільства.

Указом Президента України 2011 рік був проголошений Роком освіти та інформаційного суспільства, що свідчить про значну зацікавленість керівництва держави зазначеною сферою, необхідність розвивати інформаційне суспільство, формувати нові державні відносини, розбудовувати демократію в Україні. Такі завдання є визначальними орієнтирами на майбутнє. Але активні зміни, намагання побудувати нові відносини, сформувати нові суспільні інститути потребують значного наукового осмислення, різнобічного дослідження.

В Україні наявний цілий ряд наукових досліджень у гуманітарній сфері: у сфері інформаційного права, державного управління, у філософських і соціологічних науках, пов'язаних із обігом, створенням, накопиченням, використанням інформації, інформаційних ресурсів, та регулюванням інформаційних відносин тощо. Теоретичні розробки сутності та поняття інституту існують у різних наукових школах. До розуміння цього наукового феномену зверталися представники різних наук.

Необхідно відзначити роботи видатних науковців, які приклали немалих зусиль для формування основ інформаційного суспільства в Україні. Серед них доцільно виділити роботи українських учених-правознавців Б.В. Авер'янова, І.В. Арістової, К.І. Беякова, В.М. Брижка, Р.А. Калюжного, А.І. Марущака, В.Г. Пилипчука, М.Я. Швеця, В.С. Цимбалюка та інших. Ґрунтовні дослідження інформаційних відносин, у формування нових відносин інформаційного суспільства в інших наукових сферах проводили вчені: В.М. Глушков, В.В. Костицький, В.І. Мунтіян, В.М. Щербина та інші. Значний внесок у наукове пізнання поняття "інститут" зробили вчені Дж. Коммонс, Дж. М. Кларк, Дж. Х. Шира, Е. Дюркгейм, У. Мітчел, У. Гамільтон, Т. Парсонс, Н. Дуглас та інші.

Базисом для даного дослідження стали роботи іноземних науковців, серед яких: Д. Белл, М. Масуда, М. Кастельс, Г. Кан, В. Іноземцев, І.Л. Бачило, А. Етціоні, Е. Гіденс, Р. Даредорф, Р. Сейденберг, О. Тофлер, З. Бзежинский, Дж. Лихтхайм, Ф. Уебстер, М. Постер, Ю. Хаяші, Д. Лайон, М. Маклюен, Ф. Уїлльямс та інших. Роботи зазначених науковців, стали емпіричною базою, теоретичним підґрунтям даного дослідження.

Одним із основних завдань теоретичних досліджень в інформаційному праві є його інституціоналізація за напрямками діяльності: правове регулювання ЗМІ, інформатизації правовідносин, регулювання інформаційної безпеки, визначення правового статусу Інтернет, правове регулювання окремих інститутів інформаційного суспільства тощо.

Інституціоналізація – процес визначення і закріплення норм, правил, статусів і ролей, приведення їх в систему, здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби [1]. Інституціоналізація є складним, багатоплановим процесом, а отже, можливі найрізноманітніші методологічні підходи до її дослідження. В її ході зароджуються, визрівають і утверджуються формально або закріплюються неформально інституційні ролі суб'єктів і сегментів ринку, необхідних для його нормального функціонування – засоби ендогенного розвитку; формальна інституціоналізація, яку С.І. Архієреєв та Я.В. Зінченко визначають засобом екзогенного (зовнішнього) розвитку, ґрунтується на прийнятті законів, нормативних актів і може спричинити створення суб'єктів [2]. Відповідно, під інституціоналізацією інформаційного суспільства ми розуміємо ендогенні та екзогенні процеси визначення суспільних відносин, формування, встановлення і закріплення норм, правил, статусів, кола суб'єктів – визначальних ознак інституту, приведення їх в систему, здатну діяти у напрямі задоволення потреб інформаційного суспільства.

Аналізуючи інститути як форми суспільних утворень, як продукт життєдіяльності суспільства в певний час, за основу ми пропонуємо взяти положення про те, що інститути можна розподілити на дві великі категорії – інститут-статус та інститут-дія.

Інститут-статус – це сформована, чітко виражена суспільна категорія, яка поєднує в собі певні споріднені форми, функції. Наприклад, інститут сім'ї, інститут демократії, інститут освіти тощо.

Інститут-дія – це група взаємопов'язаних норм поведінки, принципів і засобів впливу в межах однієї визначеної форми суспільних відносин. Наприклад, інститут примусу, інститут успадкування, інститут укладання шлюбу, інститут усиновлення тощо.

Необхідно зазначити, що інститути-статуси та інститути-дії пов'язані між собою і є доповненням один одного. Так, наприклад, інститут сім'ї не можна уявити без таких інститутів-дій, як інститут укладання шлюбу, інститут успадкування, інститут усиновлення, інститут опіки, інститут розлучення тощо. Проте кожний із інститутів-дій виходить за межі визначеного інституту-статусу і тим самим визначається як окремий сформований інститут.

Якщо розглянути інститути-статуси як чітко визначені суспільні категорії, зі своїми межами впливу, то інститути-дії – це, напевно, ті містки, які поєднують інститути між собою, створюючи нерозривний масив взаємопов'язаних інститутів. Саме через інститути-дії пов'язуються між собою інститути-статуси публічного та приватного права. Наприклад, інститут-статус Інтернет та інститут-статус торгівля взаємопов'язані між собою інститутом дії: інститут електронної торгівлі тощо.

Досить часто саме інститути-статуси і є тими базисами, основами для формування інститутів-дій. Роль же самих інститутів-дій у суспільних відносинах – поєднати між собою інститути-статуси та виступати засобами реалізації тих чи інших принципів, взаємопов'язаних норм суспільних відносин, об'єднаних однією загальною тематикою.

Якщо звернутися до алегорій та порівнянь, то суспільні відносини – інститути можна уявити як ліс, де кожний стовбур дерева – це класичний інститут-статус, а крони та корені дерева – це інститути-дії. Саме стовбур дерева (як інститут-статус) показує його належність до окремої групи відносин, а крона та корені (інститути-дії) – взаємозв'язок з іншими інститутами.

Якщо схематично, то взаємодію цих інститутів можна зобразити наступним чином:

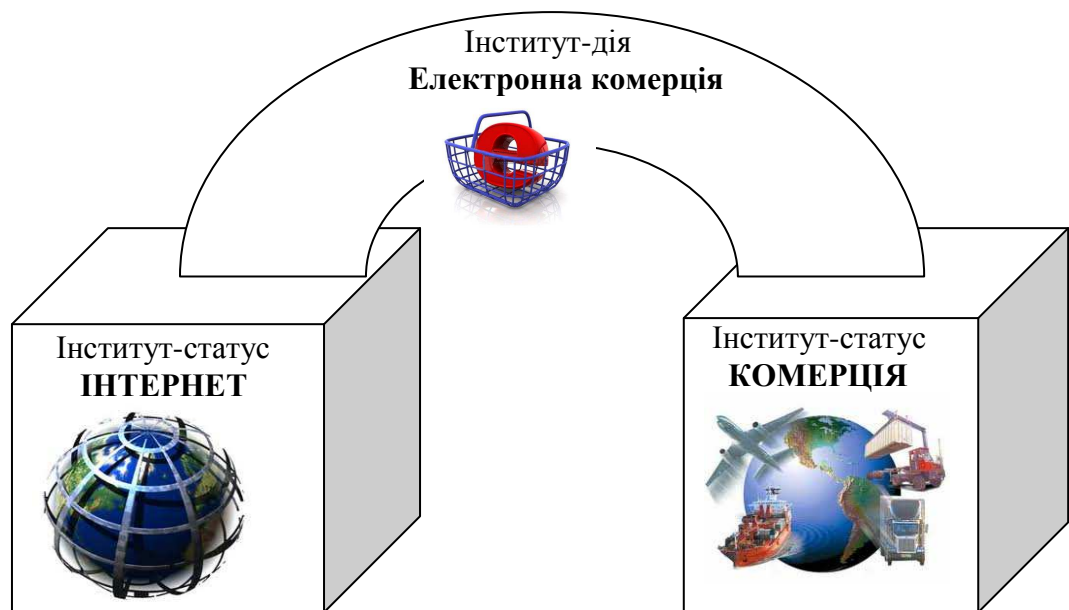

Схема 1.

Необхідно зазначити, що не може існувати якийсь один інститут, який би був повністю ізольованим від інших. Без взаємозв'язків такий інститут не є життєздатним і не буде існувати взагалі.

Повертаючись до твердження про те, що норма права є каркасом будь-якого інституту, необхідно зазначити – чим краще врегульовано на законодавчому та підзаконному рівнях ті чи інші відносини, чим краще діє норма права в суспільних відносинах, тим сильніший та стійкіший залишається інститут.

Якщо в суспільстві виникає ситуація, що норми певних правил не виконуються, ігноруються, виникає ситуація руйнування цього інституту. Втрачається той каркас, який регулював всю внутрішню систему даного інституту.

Одні інститути зникають зовсім, інші стають основою для формування інших, більш динамічних структур, що визначені певним етапом соціального розвитку суспільства.

Відповідно, інститут інформаційного суспільства – це складна структурно-сформована система суспільних відносин, яка має чітко визначену сферу певним чином урегульованих суспільних відносин із притаманними йому ознаками інформаційного суспільства, в межах якої існує певна кількість учасників цих відносин, суспільні відносини в межах окремого інституту забезпечують реалізацію конкретних потреб його учасників, та, як правило, в структурі інституту існує координуючий орган.

Концепція теорії інституціоналізму дозволила визначити одну із основних ознак інституту – правову норму. Залежно від структури, зв'язку з іншими інститутами можна визначити основні напрями формування, становлення та розвитку конкретного інституту інформаційного суспільства. Наприклад, інституційна теорія дає можливість розглядати Інтернет як суспільний інститут і визначити всі притаманні йому ознаки. Структура суспільного інституту Інтернет передбачає наявність тих складових, які є у класичному соціальному інституті. Дослідивши структуру інституту Інтернет необхідно відзначити, що суспільні відносини в ньому регулюються як формальними (правовими актами), так і неформальними (кодекси, правила поведінки тощо) правилами. Аналіз цих правил дозволяє говорити про загальносвітові тенденції у правотворчості щодо намагання регулювати суспільні відносини у Інтернет.

Визначальним у загальному впливі на процеси формування інформаційного суспільства у державі є роль державних органів у цих відносинах. Забезпечення зазначених елементів визначається мобільністю державних органів, гнучкістю та можливістю швидко і ефективно адаптуватися до нових потреб. Таким ефективним

орієнтиром для формування державного управління в умовах інформаційного суспільства стала визначена стратегія електронного урядування. Нова парадигма регулювання суспільних відносин у інформаційному суспільстві, пов'язаних з Інтернет привертає все більше уваги, у першу чергу, через значну ефективність управлінської діяльності, зменшення часу на прийняття правильних управлінських рішень, можливість контролювати діяльність державних органів, можливість ведення двостороннього діалогу представників органів влади та громадян держави. Електронне урядування як нова концепція державного управління, стало тим орієнтиром, який визначає водночас із ефективною системою інформатизації відносин громадян та держави і нові підходи до прийняття рішень, висвітлення результатів діяльності державних органів, впливу громадських організацій на діяльність державних органів.

Таким чином, інституційна теорія в дослідженні інформаційного суспільства дає можливість визначити загальні характеристики інститутів, та відповідним чином робити прогнозувати їх розвиток в залежності від певних чинників. В той же час, дана теорія допомагає ідентифікувати особливі, специфічні ознаки формування певних суспільних відносин, які з часом зможуть перерости в цілісну структуровану одиницю – суспільний інститут.

Виходячи із вище викладеного можемо сформулювати основні положення інституційної теорії формування інформаційного суспільства:

1) інститути інформаційного суспільств не створюються на “порожньому” місці. Завжди існує підґрунтя для створення інституту. Як правило ними виступають інститути-статус. Для формування нового інституту таких базисів може бути декілька. Наприклад, електронна торгівля, який, як суспільний інститут, сформувався на основі інституту-статус – торгівлі та інституту-статус Інтернет. Наближення та визначення нових можливостей застосування основ двох інститутів-базисів дало можливість створити новий інститут-дії – електронну торгівлю.

2) інститути інформаційного суспільств мають чітку сферу відносин, які регулюються певними нормами. Відповідно, вихід за межі норм певного інституту є, як правило, деліктною поведінкою. Тобто, кожен інститут має чітко визначений ареал свого існування та відповідного реагування.

3) норма (правова норма) є каркасом навколо якого формуються суспільні відносини певного інституту і без чого власне неможливе існування самого інституту.

4) правове регулювання суспільних відносин в межах певного інституту завжди залежить від інституту-статусу, на основі якого був сформований новий інститут. Відповідно, його регулювання на пряму залежить від базисних правових норм, що регулюють інститут-статус.

5) в структурі інституту існує об'єкт регулювання, який забезпечує нагляд за дотриманням норм, контроль, регулювання в адміністративному порядку (надання дозволів, ліцензій, державна реєстрація, видача посвідчень, ритуали прийняття до групи тощо). Діяльність такого суб'єкту (органу), як правило чітко регламентована законодавством, визначені функціональні права та обов'язки.

Викладені нами основи інституційної теорії формування інформаційного суспільства можуть стати методологічними основами для подальших наукових досліджень в сфері правового регулювання окремих інститутів інформаційного суспільства. Застосування даної теорії в правозастосовній та правотворчій діяльності дасть можливість напрацювати єдиний підхід щодо питань правового регулювання нових суспільних відносин пов'язаних із виникненням, формуванням та існуванням різних інститутів притаманних інформаційному суспільству. Так, дослідивши правове регулювання базисних інститутів (інститутів статусів, які стали базисом для формування нових, що досліджуються, інститутів) ми зможемо визначити основні напрямки формування особливостей їх правового регулювання та відповідного державно-правового впливу. Зможемо спрогнозувати розширення певних повноважень конкретних державних органів у певній сфері діяльності, визначити проблемні

питання перерозподілу функцій тощо. На підставі положень даної теорії можна бути прогнозувати виникнення та розвиток нових соціальних інститутів, та відповідно, забезпечити їх правове регулювання на відповідному рівні з метою відповідної державної підтримки в формуванні цих інститутів, забезпечення наглядової функції держави, створення належних умов щодо захисту споживачів послуг таких інститутів від негативного контенту, від деліктних проявів тощо.

Література:

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Архієреєв С.І. Посттрансформаційна ринкова економіка: інституціоналізація фондового ринку [Електронний ресурс]. / С.І. Архієреєв, Я.В. Зінченко – Режим доступу : http://www.ief.org.ua/Arkhiyereev_Zinchenko